

KUR'ÂN'IN “HÜKÜM ALLAH'INDIR” ÖĞRETİSİ ÜZERİNE (Kelam İlmî Bağlamında Değerlendirme)

-OnThe Qur'anic Doctrine of "Judgements is for Allah Only: A Theological Evaluation –

Dr. Hülya TERZİOĞLU

Abstract *This article analyses the Qu'ranic understanding of supremacy in line with related references. For this purpose, firstly, verses which refer to the divine supremacy, as well as the Names of Allah (el-Esmâ'ül-hüsna) which emphasize His dominance are examined. Secondly, man's position and the extent of his legislative authority with respect to the relationship between Allah and man in the Quran are discussed. Finally, some concepts in the Quran which can be understood as political terms are analyzed. As a result, the absolute certainty of the concept of supremacy in the divine sense and the indispensability of human contribution are demonstrated.*

Key words: *Qur'an, supremacy, the authority to create/generate (tekvini hakimiyet), the authority to direct/rule (teşrii hakimiyet).*

GİRİŞ¹

Kur'ân'da "Hüküm Allah'ındır"² şeklinde özetlenen temel ilke yalın anlamı itibariyle ne kadar kolay anlaşılabiliriyorsa yakınlaşarak okunduğunda bir o kadar boyut kazanmaktadır. Hakimiyet kavramını tanımlamak, genel anlamda onun neleri kapsadığını, nelere galebe çaldığını, kimin ya da hangi merciin elinde olduğunu, hatta olması gerektiğini, sınırlandırılıp sınırlandırılmayacağını ortaya koymak demektir. Meseleye İslâm ilâhiyatı açısından bakmak ise başlı başına bir araştırma mevzuudur.

İlâhî hakimiyet kavramının anlamının birincil yolu onu ilgili kavramları çerçevesinde okumaktan geçmektedir. Bu ilgili kavramlar hem kendi başlarına hem de İslâmî düşüncenin kendisine ait daha geniş bağlamı içerisinde anlaşılmalıdır. İlâhîlik, yaratma, ibadet, dünya ve âhiret hayatı, meşrû- gayri meşrû kavramları, ilk dönem topluluklarının dînî kanunları ve din birliği gibi bir çok kavramı da içermektedir.³ Biz araştırmamızda daha çok Kur'ân-ı Kerîm'in temel mantığı içerisinde meseleyi nasıl ortaya koyduğuna ve insanın bu alandaki konumlandırılma biçimine göz atacağız.

¹ Bu makale yazarın “İslâm İnançları Açısından Din-Dünya İlişkisi” adlı doktora tezinden istifadeyle yazılmıştır.

² en-Nisâ 4/ 65; el-Mâide 5/ 47; el-En'âm 6/ 57; Yûsuf 12/ 40; eş-Şûrâ 42/ 10.

³ Tâhâ C. El-Elvânî, *Hakimiyet İlâhî ve Kur'ânî mi?*, çev: Mustafa Şentürk, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2010, c. X, sayı. 2, s. 313-329.

Kur'ân'ın "Hüküm Allah'ındır" ifadesinin açılımı için öncelikle âyetlerin bütüncül içeriğine yönelmek ve devamında Allah-insan ilişkisinde tanımını bulan hakimiyet anlayışını değerlendirmek gerekmektedir. Kur'ân'da siyasal kavram başlığı altına girebilecek kavramların kısa değerlendirmelerinin yapılması ise meselenin aydınlatılması için son başlığımızı oluşturmaktadır. Bu şekilde konunun hakkı verilmiş izahı yapıldığı takdirde bir yandan kulluk bilincinin pekişmesine katkı sağlayacak, diğer yandan insanın hayata katabileceği pozitif değerler noktasında ona sorumluluğu hatırlatılacaktır. Bu yolda insanın gösterdiği gayretin amacı ve sınırları ortaya konulduktan sonra "şirk" kavramının doğru anlaşılmasına da yardımcı olunacaktır. Zira hakimiyet kavramının doğrudan siyasal egemenlikle ilişkilendirilmesi bu alanın da Allah tarafından belirlendiğini öngördüğünden, siyasa ve yasamadaki her beşerî gayretin şirk olarak telakkî edilmesi her dönemde belli çevrelerde itibar görmüştür.

İlahî hakimiyet öncelikle evrenin kozmolojik hakimiyeti anlamına gelmektedir. Allah'ın bu anlamda mutlak ve kayıtsız hükümlerliği söz konusudur. Varlığı yoktan ve "ol" emriyle zahmetsizce yaratması, her an bu varlığa yeni bir yaratmayla müdahalesi ve sonuçta her var edilenin yok olacağı ve yalnızca Allah'ın varlığının bâkî kalacağına ifade edilmesi Kur'ân'ın tekvinî hakimiyet için en genel tanımlamalarıdır.⁴ Hakimiyetin ikinci boyutu olan ve modern manada egemenlik tanımlamasıyla karşılanan yönüne gelince, çalışmamız bu konuda genel bazı analizler yapmak suretiyle bir ön düşünme denemesi ortaya koymayı hedeflemektedir.

A.KUR'ÂN'IN HAKİMİYET ANLAYIŞINA BAKIŞ

"Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki (onlar da) sizin gibi bir ümmet olmasın. Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır. Nihayet (hepsi) toplanıp Rablerinin huzuruna getirilecekler."⁵ "Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır."⁶

Kur'ân'daki hakimiyet anlayışı için en çok referans gösterilen yukarıdaki âyetlerden hareketle bir çeşit siyaset teorisi diyebileceğimiz yaklaşımlar ortaya koyanlar olmuştur. Konunun bu boyutuna girmeden önce âyetlerin müfessirlerce nasıl anlaşıldığına bakalım: Âyetlerde geçen *kitap* kelimesi iki şekilde tefsir edilmiştir. Birincisi *Levh-i mahfuz* denilen ve arşta saklandığına inanılan bir çeşit

⁴ Fâtır 35/ 1; Yâsîn 36/ 72; ez-Zümer 39/ 62; er-Rahmân 55/ 26, 29.

⁵ el-En'âm 6/ 38.

⁶ el-En'âm 6/ 59.

ilâhî levhadır ki; buna Allah'ın ilmi de diyebiliriz.⁷ Bu manayı verenlerin görüşleri esas alınrsa vahiyde yer alan hakimiyet anlayışının modern manada bir egemenlik teorisini de kapsadığı gibi yaklaşımlar gücünü yitirecek ve meseleye başka açılımlar getirmek icap edecektir. Ancak ikinci olarak kitap kelimesine "Kur'ân-ı Kerîm" anlamı verenlerin görüşleri⁸ esas alınrsa da klasik bir metnin bütün bağlamından koparılarak modern bakış açısına okutulması husule gelecektir. Bu durum, devamında ciddi tehlikeler doğurabilecek içeriktedir. Şu halde Kur'ân'ın hakimiyet anlayışı onun bütüncül tahlilinden sonra nasıl anlaşılmalıdır?

Bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerîm'in ilgili referanslarından hareketle "Kur'ân'da her şey vardır" anlayışı zaman içinde bir akîde ve ideolojiye dönüşmüştür. "Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık",⁹ "Sana bu kitabı her şeyi açıklayıcı olarak indirdik"¹⁰ âyetleri bu yaklaşımın Kur'ânî referansları olarak okunmuştur. Ayrıca peygamberlerin seçilmiş elçiler olarak tanımlanması,¹¹ onların verdiği hükmün gönül rahatlığıyla kabul edilmesi gereken hükümler olarak takdim edilmesi¹² ve tevhitin sonra en önemli ilkenin adaletin tevzîi olarak sunulması, bu bütüncül yaklaşımın oluşumuna etki eden temel kriterlerdendir.¹³ Hakimiyet anlayışının bu temel dinamikleri başka kriterlerle de desteklenerek boyut kazanmalıdır. Bu itibarla denilebilir ki; İslâm ilâhîyatının temeli olan tevhit akidesi Allah'ın varlığına, birliğine iman kadar O'nun kendisini tavsif ettiği özelliklerine imanı da gerektirir. Bu bakımdan öncelikle hükümlerlik kapsamındaki esmâ incelenmelidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın zatına birçok isim nisbet edilmiştir. Bunların sık sık tekrar edildiği de görülür. Tevbe Sûresi hariç bütün sûreler besmeleyle başlamakta olup, terkip iki âyetin içinde de geçmektedir. Bunun yanında "ism"

⁷ Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l beyân an te'vil'-i âyi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1392-1972, XXVIII-XXX, 89-90; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Lübnan, ts., IV, s.21; Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, Beyrut, ts. II, s. 11,16.

⁸ Kurtubî, *el-Câmî li ahkâmî'l Kur'ân*, Kahire, 1938, VI, s. 420; Râzî, Fahreddîn, *Mefâtihu'l-gayb*, Kahire, ts., V, s. 58; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1995, II, 880-893. Kur'ân'ın hayatın her alanını kapsadığına dair düşünceler modern tefsir hareketlerinde ve çağdaş İslâm düşüncesinde de itibar görmüştür. Örnekler için bk: Suyûtî, *el-İtkân*, İstanbul, 1988, II, s.160; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, (tah. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut, 1993, II, 119-120, 140-141.

⁹ el-En'âm 6/ 38.

¹⁰ en-Nahl 16/ 89.

¹¹ el-Bakara 2/ 124; Âl-i İmrân 3/ 33, 50; es-Saff 61/ 6.

¹² en-Nisâ 4/ 65.

¹³ Bu yaklaşımı destekleyen görüşler için bk. Suyûtî, Celâleddîn, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, İstanbul, 1988, II, s. 161-164; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, tah. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut, 1993, s. 119-120, 140-141; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, Mısır, ts., III, s. 354-357.

kelimesi dokuz yerde "ismullah," dokuz yerde "ismu rabbik," iki âyette de zamire muzaf olarak "ismuh" şeklinde zikredilir.¹⁴

Allah'a nisbet edilen güzel isimler İslâmî literatürde Esmâ-i hüsnâ şeklinde Kur'ânî bir kavramla isimlendirilmişlerdir. El-Esmâü'l-hüsnâ terkibi ise dört âyette yer almaktadır.¹⁵ Hadislerde Esmâ-i hüsnâ'nın doksan dokuz tane olduğu belirtilip bunlar sayılmıştır. İslâm âleminde tarih boyunca en çok itibar edilen liste ise Tirmizî'nin rivayetine dayanmaktadır.¹⁶ Bu listenin içerisinde hükümler anlamına gelen veya yakın anlam taşıyan isimler ve yaklaşık anlamları şunlardır; Âlî, izzet, şeref ve hükümler bakımından en yüce, aşkın, Aziz, yenilmeyen, yegane galip, Cebbar, iradesini her durumda yürüten, yaratılmışların halini iyileştiren, Hâdî, yol gösteren, murada erdiren, Hakem, hükmü veren, Hakîm, bütün emirleri ve işleri yerinde olan, Kadîr ve Kavî, her şeye gücü yeten, kudretli, Kayyûm, her şeyin varlığı kendisine bağlı olup kainatı idare eden, Mâlikü'l- mülk, mülkün sahibi, Melik, görünen ve görünmeyen âlemlerin sahibi, Metîn, ve Muktedir, her şeye gücü yeten, kudretli, Vâlî, kainata hakim olup onu yöneten. Allah Teâlâ hükmedici sıfatını bazen da kral benzetmesi (allegorizasyon) ile anlatır. Gerçek kral (melikü'l-hak),¹⁷ güçlü bir kral (melikin muktedir),¹⁸ insanların kralı (meliki'n- nâs)¹⁹ olan Yüce Yaratıcı hükümlerini arş ve kürsünün sahibi olmakla da ifade etmiştir.²⁰ Saydığımız bu isimlerin dışındaki isimler de aslında mana bakımından Allah'ın yüceliğini, azametini ve kuşatıcılığını anlatmaktadır. Bu noktada üzerinde durulması gereken konu, ilâhî hakimiyetin ne manaya geldiğini anlamak olmalıdır.

Kur'ân'a göre mutlak hakimiyet Allah'a özgüdür. O, bu özelliğine, iki yüzün üzerinde âyetle işaret buyurduğu²¹ yaratma sıfatı ile maliktir. O aynı zamanda Melik,²² Müntakim,²³ Azîz ve Hakîm,²⁴ Metîn,²⁵ Âlî ve Azîm²⁶ sıfatlarıyla hükümlerini taçlandırmıştır. Allah'ın isteyerek (tav'an) yahut istemeyerek

¹⁴ Abdülbakî, M. Fuâd, *el-Mu'cem*, "ism" md.

¹⁵ el-Ârâf 7/ 180; el-İsrâ 17/ 110; Tâhâ 20/ 8; el-Haşr 59/ 22-24.

¹⁶ Tirmizî, "Daavât", 82.

¹⁷ Tâhâ 20/ 114; el-Mü'min 23/ 116.

¹⁸ el-Kamer 54/ 55.

¹⁹ en-Nâs 114/ 2.

²⁰ el-Bakara 2/ 255; el-A'râf 7/ 54; el-Mü'minün 23/ 116; el-Mü'min 40/ 15; el-Bürûc 85/ 15-16.

²¹ Abdülbakî, M. Fuâd, *a.g.e.*, "h-l-k" md.

²² Tâhâ 20/ 114; el-Mü'min 23/ 116; el-Kamer 54/ 55; en-Nâs 114/ 2.

²³ Âl-i İmrân 3/ 4.

²⁴ Âl-i İmrân 3/ 4.

²⁵ ez-Zâriyât 51/ 85.

²⁶ el-Bakara 2/ 255; eş-Şûrâ 42/ 4.

(kerhen) itaatine çağırıldığı evren²⁷ ve içindeki düzen O'nun kevnî hakimiyetinin açık tezahürleridir. O her şeye güç yetirendir²⁸ ve O'nun “emr”i mutlak hakimiyetinin bir yansımasıdır.²⁹ Bu kevnî/ tekvînî hakimiyet insanı da içine almaktadır. Allah kullarına egemendir ve onlar üzerinde hüküm sahibidir.³⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın hükümlerliğini ifade eden âyetlerin³¹ önemli bir kısmının âhiret hayatında Allah’ın karar vericiliğiyle alakalı oluşu burada hatırlanmalıdır.³² Peki yönetim gücü anlamındaki teşrîî hakimiyet hususunda ilâhî metnin bir buyruğu veya açıklaması ya da en azından yönlendirmesi söz konusu mudur? Bu sorunun cevabı için öncelikle Kur’ân’da tanımını bulan Allah-insan iletişimine bir göz atmak ve ardından da konu ile ilgili referansları dikkatlice okumak gerekmektedir.

a.TEŞRİİ HAKİMİYET BAĞLAMINDA KUR’ÂN’DA ALLAH-İNSAN İLİŞKİSİ

Kur’ân’da Allah ile insan arasındaki münasebet dört başlıkta incelenebilir.³³ Bunlar; en büyük kemâl sahibi Allah ile varlığını ona borçlu olan ve varlığın temsilcisi sayılan insanın ontolojik münasebeti; yukarıdan aşağıya (vahiy) ve aşağıdan yukarıya (dua, ibadet, örneğin namaz) olmak üzere kurulan haberleşme münasebeti; izzet, celâl ve kudret sahibi ile itaatkâr kul arasında geçen Rab- kul münasebeti ve son olarak hem iyilik, merhamet ve şefkat sahibi, hem de adalet, gazap ve şiddet sahibi olan varlığıyla Allah’ın, insanda bu özellikleri var eden ilâhî-ahlâkî münasebeti. İzutsu’nun derli toplu ifade ettiği bu iletişimin devamında, insanın insanla kuracağı ilişkinin alt başlıkları da verilmiştir. Evlenme, boşanma, zina, gayri meşrû münasebetler, ana-baba, evlat, evlatlık vs. miras hukuku, adam öldürme, hırsızlık, kısas, ticari münasebetler, mukavele, borç, faiz, rüşvet, farz ve nafîle sadakalar, köleler hukuku. Genel anlamda zikredilen ve ileride yüksek dereceli İslâm Hukuku sistemini geliştiren bu temel konular, toplumsal iletişimin temel ilkeleri ve örnekleri olarak okunmuştur.

Mutlak anlamda hüküm sahibi olan Yaratıcı başta elçilerine³⁴ olmak üzere insana da hükmetme yetkisi vermektedir.³⁵ Ancak bu hükmetme mutlak olmayıp

²⁷ Fussilet 41/ 11.

²⁸ el-Bakara 2/ 20, 106, 109.

²⁹ el-Bakara 2/ 210; el-A’râf 7/ 54, 97; er-Ra’d 13/ 31; Hûd 11/ 123; el-İsrâ 17/ 85.

³⁰ el-En’âm 6/ 18, 61.

³¹ İlgili âyetler için bkz. el-Hacc 22/ 56; el-Furkan 25/ 26; el-İnfîtâr 82/ 19 vd.

³² Akyüz, Vecdi, *Kur’ân’da Siyasal Kavramlar*, İstanbul, 1998, s. 43.

³³ İzutsu, Toshihika, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, 1975, s. 70-71.

³⁴ el-Bakara 2/ 213; en-Nisâ 4/ 65; el-Mâide 5/ 42-44; el-Enbiyâ 21/ 78-79; Sâd 38/ 22-23.

³⁵ el-Bakara 2/ 246; el-Mâide 5/ 20; Yûsuf 12/ 27, 43, 50, 54, 72, 76; el-Kehf 18/ 79; en-Neml 27/ 34.

belli kıstaslara bağlı olarak tanımlanmıştır. Allah'ın indirdiği ile hükmetme,³⁶ adaletle hükmetme³⁷ ve Allah'ın gösterdiği ile hükmetme³⁸ dikkati çeken sınırlandırmalardır. Meselenin bu noktasında hatıra gelen en önemli soru şu olmalıdır; tekvîni hakimiyetin dışında tanımlanan bu durum neyin açılımıdır? Kur'ân'da ifadesini bulan hakimiyet anlayışı, bir siyasal bilimler terimi olan ve yönetme erkinin temel kavramlarından kabul edilen egemenliği de³⁹ kapsamına almış mıdır?

Bilindiği gibi İslâm dini katı putperestliğin yaşandığı ve tam bir sosyal düzensizlik ortamının hüküm sürdüğü bir coğrafyada varlık göstermiştir. Bu anlamda kendisini fitrat dini olarak tanımlayan bir dinin birincil amaçlarının arasında sosyal düzen fikrinin olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim Kur'ân âyetlerinin bir çoğunun nüzul sebebi sosyal ve siyasal olaylarla bağlantılıdır. Oluşturulacak yeni bir mü'minler topluluğunun ana dinamiğini bu ilâhî vahiy oluşturmuştur. Yeni oluşum için önerilen temel toplumsal ilkeler özetle şunlardır:

- Aralarındaki ilişkiler karşılıklı hakkaniyet ilkesine dayalı, öğütleşme ve yardımlaşma çerçevesinde olmalıdır.⁴⁰

- “Mutlak gerçek” anlayışı terk edilmeli⁴¹ ve çoğulculuğu öngören bir yapılanmaya gidilmelidir.⁴² Mü'minlerden sosyal huzuru sağlama görevi yüklenmeleri istenmiştir.⁴³

- Her türlü bozgunculuk ve fitneden uzak durmaları öğütlenmiştir.⁴⁴

- Her türlü dünya nimeti gibi iktidar da Allah tarafından verilmiş bir emanet olarak tanımlanmış ve O'nun rızasına uygun kullanılması salık verilmiştir. Bu sebeple Allah Teâlâ emanetin ehline verilmesini ve insanlar arasında hükmederken adaletle hükmedilmesini emretmektedir.⁴⁵

- Düşmanlarla ve her türlü kötülükle mücadele emredilmiş ve mücadelenin çok yönlü olmasının altı çizilmiş ve mücadelede sebat önemsenmiştir.⁴⁶

³⁶ el-Mâide 5/ 44-45, 47.

³⁷ en-Nisâ 4/ 58.

³⁸ en-Nisâ 4/ 105.

³⁹ “Egemenlik: Belli bir toplumda geçerli iktidar ilişkilerini ve siyasal kurumlaşmayı kavrayıp çözümlenmede kullanılan temel ölçüt ya da anahtardır.”Şeylan, Gencay, *Türkiye’de İslâmcı Siyâset*, Ankara, 1992, s. 178-179.

⁴⁰ el-Mâide 5/ 2; el-Beled 90/ 17; el-Asr 103/ 3.

⁴¹ el-Bakara 2/ 111, 256; Âl-i İmrân 3/ 104.

⁴² el-Bakara 2/ 148; el-Mâide 5/ 48; Yûnus 10/ 99.

⁴³ Hûd 11/ 116-117.

⁴⁴ el-Bakara 2/ 204-206; el-Enfâl 8/ 25-29.

⁴⁵ en-Nisâ 4/ 58.

⁴⁶ el-Enfâl 8/ 45; et-Tevbe 9/ 122.

- Hiçbir yöneticiye kendini kanunlardan ve halktan üstün görececek bir ayrıcalık verilmemiştir.

- Bireysel ve toplumsal her müşkülün giderilmesinde istişare esastır. Allah peygamberinden bile sürekli ilmîni arttırmasını istemiş⁴⁷ ve işlerinde ümmete danışmasını emretmiştir.⁴⁸

- Ayrıca dünya dirliğinin sağlanması yine bu topluluğun yükümlülükleri arasındadır.⁴⁹ Bunun gerçekleştirilebilmesi için meşrû bir düzene ihtiyaç vardır ki, o da devlettir. Bu şekilde dünyada hüküm ve söz sahibi olmak ve güçsüzlere yardım elini uzatmak mümkün olacaktır.⁵⁰

- Samimi mü'min olmayan gruplarla mesafeli, çekinceli bir ilişki önerilmiş, diğer semâvî din mensuplarıyla da diyalogun önemi belirtilip şartları tanzim edilmiştir.⁵¹

- İyiliğin yayılması ve kötülüğün engellenmesi için yola çıkan bu topluluk⁵² tebliğ ve örneğin dışında bir yol tanımamak zorundadır.⁵³ Kendi içinde objektif bir itaat mekanizması kurmak, bu şekilde sosyal ve siyâsî barışı sağlamak ve meşrû başkana itaat etmek durumundadır ki; İslâmî literatürde bunun adı *ulü'l-emre* itaattir. Kur'ân'a göre ulü'l-emr denilen ve siyâsî iktidarı elinde bulduran yöneticilere itaat edilmesi yönetilenlerin, adaletin gerçekleştirilmesi ve ayakta tutulması da yönetenlerin borcudur. Zira ulü'l-emr Allah ve Resûlünden sonra üçüncü bir yetki kaynağıdır.⁵⁴

- Mutlak manada mülk Allah'ındır.⁵⁵ Ancak özel mülkiyet esas alınmış⁵⁶ ve bu sebeple başlı başına bir miras hukuku vazedilmiştir.⁵⁷ Tanımlanan özel mülkiyet alanı adalet ve meşveret gibi bazı sınırlamaları da içermektedir.⁵⁸

- Kozmik hakimiyetin Allah'a, siyasal egemenliğin de insana verilmiş olması bu konuda çok ciddi bir alan ayrımı anlamına gelmemektedir. Zira bunlar tamamen birbirlerinden bağımsız değillerdir.⁵⁹

⁴⁷ Tâhâ 20/ 14.

⁴⁸ Âl-i İmrân 3/ 79.

⁴⁹ el-Mâide 5/ 31-34.

⁵⁰ el-En'âm 6/ 135; el-Kasas 28/ 5-6.

⁵¹ Âl-i İmrân 3/ 118-120; en-Nisâ 4/ 133-136.

⁵² Âl-i İmrân 3/ 104-114; et-Tevbe 9/ 71.

⁵³ el-Mâide 5/ 105.

⁵⁴ en-Nisâ 4/ 59-61; el-Mücâdele 58/ 5-22.

⁵⁵ el-Bakara 2/ 108; Âl-i İmrân 3/ 26,176; el-Mâide 5/ 40, 120; et-Tevbe 9/ 116.

⁵⁶ en-Nisâ 4/ 29,32.

⁵⁷ en-Nisâ 4/ 7-12, 176.

⁵⁸ en-Nisâ 4/ 58; en-Nahl 16/ 90.

Kur'ân-ı Kerîm'de otokratik idare şekillerinden bahseden çok sayıda âyet vardır. Özellikle peygamber kıssalarında bu durum dikkati çeker. Nemrut'un yönetimdeki tutumu ve Hz. İbrahim'e yapılan muameleler,⁶⁰ Hızır kıssasında gemilere el koyan zorba kral,⁶¹ Yûsuf kıssasında bahsi geçen Mısır kralı, -ki; o ülkenin geçerli kanunları vardır ve Yûsuf da iş başına geçince onları kullanır- burada hatırlanabilir.⁶² Zalimliği sebebiyle eleştirilen, yönetimdeki tutumunun doğruya ve güzele ulaştırılan bir tutum olmadığını altı çizilip yönetim şekline vurgu yapılmayan Mısır hükümdarı Firavun'dan bahsedilmiş ve hakkında her hangi bir yargıda bulunulmadan bir danışma meclisinin olduğu belirtilmiştir.⁶³ Ayrıca ihtişamlı Sabâ melikesi övgüyle anlatılmıştır.⁶⁴

İlâhî metinde ilgi çeken bir başka husus, siyâsî güçle dini duyarlılığın ve yine maddî otorite ile mânevi otoritenin birbirinden ayrıldığına ya da tamamen aynı şey olmadığını müşahede edilmesidir. Bu saptamayı açmak için ilgili âyetlere bakmakta fayda vardır. "İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya işte onların bir kısmı, diğer kısmının dostudur. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar size onların mirasından hiçbir pay yoktur. Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavim aleyhine olmaksızın (o müslümanlara) yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yapacaklarınızı hakkıyla görmektedir."⁶⁵ Âyette hicret etmeyen müslümanlara gerekli durumlarda yardımcı olunması istenmiş ve onların hakları da gözetim altına alınmıştır.

Maddî ve manevî otoritenin birbirinden bağımsızlaşabileceğini işaret eden âyetlere örnek ise Bakara Sûresi'nin 246 ve 247. âyetleridir. Özetle şunlar ifade edilmektedir: Hz. Musa'dan sonra kavmi, yurtlarından çıkarılmaları ve çocuklarından uzaklaştırılmaları sebebiyle başlarında bulunan peygamberden, (ki o peygamber Samuel'dir) kendileriyle savaşacak bir kumandan kral istemişlerdir. Allah Teâlâ da Talut'u onlara savaşta kendisinden yararlanmaları için göndermiştir. Fakat halk onun malı mülkü olmadığını söyleyince, ilâhî öğretinin onun ilmi açıdan ve bedenî güç bakımından üstünlüklerini saymış ve bir anlamda onu müdafaa etmiştir.

⁵⁹ İnan, Ahmet, *Çağdaş Egemenlik Teorisiyle Kur'ân'ın Hakimiyet Kavramının Karşılaştırılması*, Ankara, 1999, s. 79.

⁶⁰ el-Enbiyâ 21/ 58-70; el-Ankebût 29/ 16-35.

⁶¹ el-Kehf 18/ 79.

⁶² Yusuf Suresi'nin bütününden bu hükmü çıkarmak mümkündür.

⁶³ el-Bakara 2/ 49; Âl-i İmrân 3/ 11; el-Enfâl 8/ 52,54; Yûnus 10/ 75; Hûd 11/ 97; İbrâhîm 14/ 6; el-İsrâ 17/ 101.

⁶⁴ en-Neml 27/ 23.

⁶⁵ el-Enfâl 8/ 72.

Bu yaklaşımıyla Allah Teâlâ Hz. Musa'nın kavminin, başlarında bulunan peygambere rağmen yaptıkları teklifi değil, kendilerine sunulan imkânı reddetmelerini kınamıştır.

B. KUR'ÂN'A DAYANDIRILAN SİYÂSÎ KAVRAMLARIN TAHLİLİ

Kur'ân'ın hakimiyet anlayışının siyasal egemenliği içerip içermediği tartışmasını parantez içine alırsak üzerinde ittifak edilebilecek bir argümanı daha iyi okuyabiliriz. O da şudur: İslâm'ın siyaset teorisini Kur'ân'ın temel ilâhîyat doktrinlerine dayalı kabul ederek iki farklı teoriden bahsetmek mümkündür. Bunlar; İslâm siyaset ilâhîyatı ve İslâm siyaset teorisi olarak tanımlanabilir. İlk maddede odak, Kur'ân'ın tevhit, kozmoloji, âhiret ve ahlâk gibi ilâhîyat doktrinlerinde toplanmıştır. Bununla birlikte bu temel kavramlar üzerinde İslâm siyaset teorisi kimin, nasıl yönettiği sorusunda merkezileşmektedir. Bu anlamda İslâm siyaset ilâhîyatı Rab, mülk, hilafet, risalet, şeriat, ceza, seza, nar ve cehennem gibi terimlere dayanır. İslâm'ın siyaset teorisi ise ümmet, velayet, tarihi anlamıyla hilafet, emr bi'l-maruf ve'n-nehî an'l-münker, şûrâ, icthad, icmâ, hurûc, fitne, bağy ve cihad terimlerine dayanmalıdır.⁶⁶

Yukarıdaki ayırımı Kur'ân'ın bir siyasal proje içermemekle birlikte -vahyin içerisinde modern siyaset terminolojisi anlamında değilse de- şahsına özel bir çeşit siyâsî düzenin olduğu şeklinde anlamak mümkündür. İslâm dininin insanın beşerî hayatıyla özel ve kamusal manada ilgilendiği aşikârdır. Ancak bu durumu bulunduğu noktada donduran ve yorumlanamaz mutlak doğru anlayışıyla açıklayan bakış açısı sağlıklı değildir. Zira bu yolla nas tarihin, zamanın ve mekânın dışında bir tanımlama ile mutlak ve yorumlanamaz tek hareket noktası olmaktadır. Öyle olunca da onun işiğinden istifade etmek ciddi anlamda zorlaşacaktır.

Meselenin şüphesiz tarihî, felsefî, hukukî pek çok boyutu da vardır. Ancak bu ilâhî buyrukların temelinde siyâsî bir anlam içeriği görmekten çok ahlakî yönlendirme, metafizik alanla ve üst değerlerle bağ kurma gayesi okunursa ilâhî metnin doğru anlaşılmasına katkı sağlanacaktır.⁶⁷ Böylelikle olgudan nassa hareket eden ve çözümü vahyin aydınlığında, ama günü esas alarak üreten çözümcü bir anlayışa ulaşılabilecektir. Nassın anlaşılmasında ve uygulamasında insan unsuru büyük önemi haizdir. Allah Teâlâ'nın hükmediciye aktarılmış hükmü de vardır. Herhangi bir hakime tefviz edilmiş (devredilmiş) hüküm de Allah'ın hükmüdür.⁶⁸ Dolayısıyla siyâsî otoritenin tam manasıyla hangi makamın alanında olduğunu ifade

⁶⁶ Manzuriddin Ahmed, *Kur'ân'da Anahtar Siyâsî Kavramlar*, (İslam'da Siyâset Düşüncesi kitabının içinde-Derleyen Kâzım Güleçyüz), İstanbul, 1995, s. 100.

⁶⁷ Bardakoğlu, Ali, “*İslâm Kültüründe Din ve Vicdan Özgürlüğü*”, (Osmanlı Devletinde Din ve Vicdan Hürriyeti kitabının içinde), İstanbul, 2000, s. 93-103.

⁶⁸ Kârâfî, *el-İhkâm fi'temyizi'l-fetâvâ ani'l-ahkâm ve tasarrufâtî'l-kâdî ve'l-imâm*, (tah. Ebû Gudde), Beyrut, 1995, s.58.

etmek tez elden cevabı olan bir soru değildir. Konunun ilgili bütün alanlarını da içine alan şu muhakeme zinciri mutedil bir anlayışın bir ifadesi olarak okunabilir: “Uluhiyet makamı genel hukûkî ve ahlakî düzenlemeleri de dahil olmak üzere bütün öğretilerini peygamberleri marifetiyle yeryüzünde ikame etmektedir. Ancak peygamberlerin en temel rolü Allah’ın elçiliği görevi olarak tanımlanırsa, siyasî otorite ya peygamberlerin haleflerinde veya ilahî kanunların özü olan şeriatla aranmalıdır. Oysa ki peygamberlerin ardından onların bu manada bir halefleri yoktur, şeriat ise aktüel yasama, uygulama ve icra süreçlerinde yoruma tâbidir. Geriye bu süreçlerin tamamından sorumlu olan ümmet kalmaktadır ki, otoritenin sorumlusu da bizzat kendisidir.”⁶⁹

Kur’ân-ı Kerîm’e dayalı olarak üretilen siyâsî tezlerde bazı kavramlar ön plana çıkmaktadır. Bu kavramlar anahtar siyâsî kavram olarak anlaşılmış ve siyaset projelerinin dînî alt yapısını oluşturmuştur. Bunların belli başlıları şunlardır; Cemaat, kavm, millet, ümmet, şa’b, ahd, akd, mîsak, emanet, velayet, mülk, devlet, şûrâ ve itaat. Şimdi bunları biraz açalım:

1. Cemaat: Kur’ân’da geçmeyen bu terim modern sosyolojik anlamda toplum fikrini ifade etmemektedir. Bu anlamda hadislerde yer almaktadır.⁷⁰ İslâm tarihinin ilerleyen dönemlerinde ise daha çok grup anlamında kullanılmıştır. Örneğin ehli-sünnet ve’l-cemaat sıfatı müslüman çoğunluğu, muhalif azınlıklardan ayırmak için kullanılmıştır. Cemaatin ümmet, millet, kavm ve şa’b gibi spesifik sosyal grup formlarını içine alan kucaklayıcı bir terim olduğu da bilinmektedir.

2. Kavm: Kur’ân’da bir lideri takip eden halk veya grup anlamında kullanılmış olan bu kelime⁷¹ temelde milliyet manasındadır. Bu özel anlamıyla Kur’ân’da iyi kavimler için “kavmü’s-sâlihîn” ve kötü kavimleri için “kavmü’z-zâlimîn” şeklinde tanımlamalar vardır.⁷²

3. Millet: İlâhî rehberlik temeli üzerinde bir peygamber tarafından birleştirilen insan grubunu ifade eden tipik bir Sâmi kavramdır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kur’ân’da millet ve din terimleri arasında açık bir ayrım yapılmamıştır. *Dînullah*⁷³ ve *millete İbrahim*⁷⁴ ifadeleri geçtiği halde milletullah kullanılmamıştır.

4. Ümmet: Kur’ân’da şeriat, tarikat, din, hayır kurumu ve hayvan türleri gibi farklı anlamları vardır.⁷⁵ Ümmet kavramı Mekki sûrelerde çok çeşitli manalarda kullanılmışken Medeni sûrelerde yeni ortaya çıkan müslüman toplumu tarif için

⁶⁹ Manzuriddîn Ahmed, *a.g.e.*, s. 89.

⁷⁰ Tirmizî, *Talâk*, 49, “İlim” 5, “Fiten” 7; en-Nesâî, “*Tahrîm*”, 6.

⁷¹ el-En’âm 6/ 144; el-Â’râf 7/ 93,99.

⁷² el-Bakara 2/ 164; el-En’âm 6/ 144, 147; el-A’râf 7/ 81, 93, 99, 203.

⁷³ Âl-i İmrân 3/ 83.

⁷⁴ en-Nisâ 4/ 125.

⁷⁵ El-Bakara 2/ 134; el-En’âm 6/ 38; en-Nahl 16/ 36

kullanılmıştır. Bu sebeple “ümme-i vüstâ” ve “ümme-i vahide” gibi dengeli ve birlik beraberlik gösteren topluluklar olma anlamı taşıyan kullanımlar dikkati çekmektedir.⁷⁶ Bu terim Kur’ân’da hem sosyolojik hem de siyâsî anlam içeriğine sahiptir.

5. Şa'b: Kabile anlamındadır. Akrabalık ilişkisi esastır. Kur’ân’daki çoğulu “şuûb”⁷⁷ bu anlamdadır.

6. Ahd, akd, mîsak: Sözleşmenin Kur’ânî terimleridir. Sözleşme fikrinin Sâmî geleneğinde derin kökleri vardır. Sosyal sözleşme teorisinin terimleriyle yorumlandığında "Peygamberle inananları arasındaki sözleşme, milleti meydana getirmiş, Allah ile dindarlar arasındaki mîsak da insanlar içinde ahlâkî bir düzenin temel taşını yerleştirmiştir. Farklı dînî topluluklar arasındaki sosyal kontrat ise ümmeti doğurmuştur."⁷⁸

7. Emanet-velayet: Bu kavramlar siyâsî otoriteyi ifade için kullanılmıştır. Kur’ân’daki emanet kavramı⁷⁹ şeriati uygulama sorumluluğu olarak anlaşmıştır. Bu kavramlarda bir taraf ümmettir. Yaratıcıyla yapılan mîsak, ümmet denilen teşkilatlı bir otoriteyi çıkarmıştır.

8. Mülk: Kur’ân’da mülk kelimesi münhasıran Allah için kullanılmıştır.⁸⁰ Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman ve Talut’a atfedilerek kullanılan malik kelimesi ise daha çok devlet başkanı, kral anlamı taşımaktadır.⁸¹ Bu temel Kur’ânî kabul, İslâm siyaset teolojisinin en önemli yapı taşlarından birini oluşturmuştur. O da şudur; Eğer Allah bütün varlığa hakim ise siyâsî hüküm sahibi de O’dur. Benzer şekilde emr, emare, veliyyu'l-emr gibi Kur’ânî terimler de birer siyâsî işaret sayılmıştır. Ulû'l- emr tabiri yöneticilere atıfla yorumlanırken, müslüman hukukçuların önemli bir çoğunluğu ise kavramın ulema heyetine atıf olduğu kanaatindedir. Mülk kavramının daha çok siyâsî bir içerik taşıdığı iddia edenler olmuşsa da⁸² aslında mülk ve hükümlerlik kavramları Kur’ânî manada bütünüyle aynı anlamda değildir. Dolayısıyla bu temele dayanarak tutarlı bir İslâm siyaset teorisi üretmek zordur.

9. Devlet: Devlet kelimesi Kur’ân’da sınırlı olarak geçmekle birlikte kullanılan anlamı modern siyaset bilimindeki anlam içeriğinden çok uzaktır. Devlet Kur’ân’da zenginlik anlamında kullanılmıştır.⁸³

⁷⁶ el-Bakara 2/ 143, 213.

⁷⁷ el-Hücürât 49/ 13.

⁷⁸ Manzuriddîn Ahmed, *a.g.e.*, s.101.

⁷⁹ el-Ahzâb 33/ 72.

⁸⁰ Âl-i İmrân 3/ 26; el-A’râf 7/ 128; Fâtır 35/ 13; ez-Zümer 39/ 6; el-Mülk 67/ 1.

⁸¹ el-Bakara 2/ 102, 247, 251.

⁸² Uludağ, Süleyman, *İslâm-Siyaset İlişkileri*, İstanbul, 1998, s.49.

⁸³ el-Haşr 59/ 7.

10. Şûrâ terimi moderninden muhafazakârına kadar bütün İslâm siyaset teorisyenlerinin en çok üzerinde durduğu kavramdır. Modernistler çağdaş demokrasiyi İslâm'da rasyonalize etmek için bu kavramı kullanırken, muhafazakârlar kendi amaçlarına hizmet edebilecek şekilde kavramın içini doldurmuşlardır. Cahiliye'de İslâm'dan önce de *Nedve* denilen bir çeşit meclisin varlığı hesaba katılırsa, şûrâ doktrininin kolayca kurumsallaştırılarak geliştirilebileceği söylenebilir.

11. İtaat: İslâm inanç sisteminin inanan insanların ve Müslüman toplumların hayatına başta Allah'a yönelmek üzere getirdiği itaat psikolojisi siyâsî düşüncelerin içerisinde de yer bulmuştur. Şu kadarı var ki, İslâm dininin kabileciliğe, her türlü sosyal adaletsizliklere ve kralların mutlak hükümlerine karşı büyük bir sosyal, siyâsî ve ekonomik başkaldırı anlayışı, ondaki itaat anlayışıyla birlikte dengelenmiştir.

Yukarıdaki başlığın muhtevasının, felsefî anlamda derinliği ve reel hayatta doğurduğu sonuçlar bakımından çok önemli ve bir o kadar da netameli olduğu bilinmektedir. Bu gerçeği bir ön kabul şeklinde değerlendirerek yaptığımız tarama konumuza açılım getirmek bakımından bir gayretin ürünüdür.

SONUÇ

Kur'ân'ı Kerim'in ilgili referanslarına yönelik değerlendirmelerimiz ışığında şu sonuçlara ulaştık: Hakimiyet mutlak manada Allah'a aittir. Allah'ın hakimiyeti, başta yaratıcılık sıfatı olmak üzere, sıfatlarının evrendeki tezahürü ekseninde düşünülmelidir. Buna kısaca kevnî hakimiyet de diyebiliriz. Yönetme erki anlamındaki siyasal egemenlik ise, -temel yönlendirmeleri bu ilâhî hükümlerle içerisindedir. *Ulû'l-emr*'e Allah ve Rasulü'nden ayrı bir yetki kaynağı rolü verilmiştir. Kur'ân'da maddî ve mânevî otoritenin birbirinden ayrılabilmesine dair vurguların olması siyâsî anlamda yönetmenin beşerîliğine işaret etmektedir. Kur'ân'da siyasal anlamda yönetme mevkiinin insanlara verilebileceği ifade edilmiş, kendilerine hüküm vermekle nimetlendirilen insanlardan söz edilmiş, hatta bazı peygamberlerin nübüvvet makamının yanında, hükümdarlık makamını da deruhte ettikleri anlatılmıştır. İslâm yasama sistematigi Allah'ın iradesi ile müctehitlerin gayretinin ortak sonucudur. Ancak bu durum müctehitler için sınırsız bir hürriyet alanı gibi mütalaa edilmemelidir. Metafizik bir altyapıdan destek alan ve yerine göre sınırlandırılan bir mekanizma olarak anlaşılmalıdır. Mutlak manada hakimiyetin Allah Teâlâ'ya ait olması sebebiyle siyasal egemenlik anlayışında insan tamamen özgür değildir.

Kur'ân'da inananlar- inanmayanlar, adaletliler-zalimler şeklinde dînî ve ahlâkî tavsifler yapılmıştır. Bu tarif ve tavsifler siyâsî-idârî sınırlar çizmemekte ve birini ötekenden fiilen ayıran bir çerçeve oluşturmamaktadır. İnananlar denilen yeni, örnek

bir toplum oluşturulmak istenmiş ve onlara da kötülükle mücadele etmeleri yolunda buyruklar verilmiştir. Kur'an'daki dünya hakimiyeti kavramı daha çok insan-eşya ilişkisi bağlamında vurgu taşımaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in hakimiyet anlayışının birer yapıtaşı olan kavramların, bağlamları çerçevesinde okunduğunda siyasal içerik taşımaktan ziyade, Allah Teâlâ'nın evrende kendini gösteren sıfatlarının birer izdüşümü oldukları anlaşılacaktır. Allah Teâlâ'nın insana hükmediciliği ve onu doğruya, güzele sevk ediciliğinin bir gereği olarak ilâhî kelâmda genel, bireysel ve toplumsal düzenlemeler de vardır.